

Kaisa Kauranen – Anna Kuismin

Efraimin ja Kustaan kronikat

1800-LUVUN KANSANMIEHET
HISTORIOITSIJAINA

Mistä 1800-luvun kansanihmiset saivat ai-neksia historiakäsitykseensä aikana, jolloin yleistajuista historiallista kirjallisuutta oli julkaistu vähän? Tässä artikkelissa tarkastellaan kahden 1800-luvun kansanmiehen laatimia anaaleja, vuosilukuihin perustuvia esityksiä historiasta. Laitilalainen räätäli ja joroislainen torppari ammensivat tietoaan paikallisesta perinteestä ja useasta eri kirjallisesta lähteestä. Heidän kronikkansa ovat kiinnostavia esimerkkejä kansakoululaitosta edeltävien sukupolvien omaehtoisesta kirjallisesta aktivoitumisesta Suomessa.

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kansanopetus keskittyi lukutaidon juurruttamiseksi koko kansaan, mutta kirjoitustaito ei kuulunut 1800-luvun pitäjän- ja kiertokoulujen ensisijai-

siin tavoitteisiin. Kynänkäytöstä kiinnostuneen kansanmiehen tai -naisen oli haettava itse oppinsa, ennakkoluuloja uhmaten.¹ Jotkut kurkottivat kirjoitukseen vain mallikirjainten avulla, toiset saivat opettajakseen säätyläisen tai taidon omaavan vertaisensa. Kirjoitustaitoa harjoitettiin tuottamalla mm. kirjeitä, kontrahteja ja perukirjoja, runoja ja kertomuksia, muistelmia ja sanomalehtikirjoituksia.

Kansanihmisten tekstejä on säilynyt enemmän kuin aiemmin on luultu.² Viime vuosikymmenen aikana ne ovat tarjonneet lähtökohdan monenlaiselle ruohonjuuritason huomioon otta- valle tutkimukselle,³ ja niitä on myös julkaistu.⁴ Kirjoittavan kansan tarkastelu on olennaista tutkittaessa siirtymistä suullisesta tai puolikirjalli- sesta kulttuurista kohti yhteiskuntaa, jossa kirjoitetulla sanalla oli yhä tärkeämpi osa sekä yksittäisten ihmisten elämässä että instituutioiden toiminnassa. Kiinnostus ”tavallisten”, julkisuuden ulkopuolella eläneiden ihmisten tuottamiin teksteihin on vähintään Euroopan laajuista: aineistoja kartoitetaan useissa maissa ja niistä tehdään tutkimusta monella tieteenalalla.⁵

1. Ilkka Mäkinen (2007) 'Kirjoitustaidon herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa', *Historiallinen aikakauskirja* 105 (4), 402–419. Kirjoitustaidon yleistymisestä ks. Pirkko Leino-Kaukiainen (2007) 'Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella'. *Historiallinen aikakauskirja* 105 (4), 420–443.

2. Kaisa Kauranen (2006) 'Kansanihmisten käsikirjoitukset Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa', *Elore* 2 (13), 1–15. <http://www.elore.fi/arkisto/2_06/kau2_06.pdf>; ks. myös <http://www.finlit.fi/kia/kansankirjoittajat.htm>.

3. *Kansanihmiset ja kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa* -verkoston toiminnasta ja julkaisuista ks. Anna Kuismin (2010) 'Hänen itsensä kertomana. 1800-luvun kansanihmiset ja oman elämän kirjoitus', teoksessa Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki & Taina Uusitalo (toim.) *Lukeva ja kirjoittava työläinen*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

4. Anna Makkonen (toim.) (2005) *Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta*. Helsinki: SKS; Anna Makkonen (2005) *Kadonnut kangas. Retkiä Ida Digertin päiväkirjaan*. Helsinki: SKS; Pirkko Leino-Kaukiainen (2005) *Tuntematon sotilas Turkin sodassa*. Helsinki: SKS; Kaisa Kauranen (toim.) (2009) *Työtä ja rakkautta. Kansanmiesten päiväkirjoja 1834–1937*. Helsinki: SKS, 42.

5. Ks. esim. <http://www.firstpersonwritings.eu/index.htm> ja <http://www.siece.es>; Klaus Lorenzen-Schmidt & Joachim Björn Poulsen (toim.) (2002) *Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe*. Gylling: Landbohistorisk selskab; Martyn Lyons (toim.) (2007) *Ordinary Writings, Personal Narratives. Writing Practices in 19th and Early 20th-Century Europe*. Bern: Peter Lang; David Ólafsson (2009) *Wordmongers. Post-Medieval Scribal Culture and the Case of Sighvatur Grímsson*. A thesis submitted for the degree of PhD at the University of St. Andrews ja Jostein Fet (2003) *Skrivande bonder. Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600–1850*. Oslo: Det Norske Samlaget. Elokuussa 2011 alkoi kolmivuotinen pohjoismaainen tutkimushanke *Reading and writing from below. Toward a new social history of literacy in the Nordic*

Tässä artikkelissa tarkastellaan kahta kirjoittavaa kansanmiestä ja heidän tekstejään. Joroislainen torppari Kustaa Brask (1829–1906) kirjoitti runsaasti historiasta, usein osana yhteiskunnallisia ja uskonnollisia pohdintojaan.⁶ Laitilainen räätäli Efraim Lindgren (1834–1909) piti päiväkirjaa ja kopioi erilaisia tekstejä. Molemmat laativat annaaleja, vuosilukuihin perustuvia esityksiä historiasta.⁷ Mistä Braskin ja Lindgrenin historiakäsitys koostuu ja miten sitä voi tutkia? Millaiset asiat olivat heille tärkeitä? Lindgrenin tapauksessa ongelmana on aineiston niukkuus, Braskilla sen ylenpalttisuus.

”Kansanihminen” viittaa tässä 1800-luvun ihmisiin, joiden elämään kuului ruumiillinen työ, jotka asuivat maaseudulla ja olivat saaneet vähän tai ei lainkaan muodollista opetusta. Talollinen, torppari, itsellinen, renki, loinen, suutari, siltavouti, itseoppinut lukkari – ”yhteisessä kansassa” oli luonnollisesti suuriakin sisäisiä hierarkioita, mutta erityisesti ruotsinkielisestä herrasväestä sen erottivat monenlaiset raja-aidat. Kirjoittava kansanihminen oli usein poikkeuksellinen paikkakunnallaan varsinkin vuosisadan alkupuolella, mutta ei aina samalla tavalla: kynäkäyttäjissä oli varakkaita ja vaikutusvaltaisia talonpoikia, mutta myös niitä, jotka elättivät itsensä sepittämällä pilkkalaluja, kaupittelemalla arkiveisuja ja jopa kerjäämällä.

Historiatiedon lähteet

Ennen kansakoulujen aikaa kansa sai historiaa koskevia tietoja ja käsityksiä monista lähteistä. Perimätieto välitti tarinoita esimerkiksi paikannimien synnystä, hallitsijoista ja vainojen ajoista.⁸ Sekä suullisesti että kirjallisesti levinneissä arkiveisuissa laulettiin katovuosisista, luonnonmullistuksista ja sodista. Arkiveisujen aiheena olivat useimmiten ajankohtaiset tapahtumat, mutta aikojen kuluessa sisältö muuttui historialliseksi.

Luonnollisesti myös Raamattu muovasi 1800-luvun kansanihmisten käsitystä historias- ta. Pyhässä kirjassa oli alku ja loppu, ensimmäis-

ten sukupolvien vaiheet, Israelin kansan vaellus ja Jeesuksen kärsimyshistoria. Raamattu tarjosi mallin ajan ymmärtämiselle niin ihmiskunnan, kansan kuin yksilönkin viitekeh്യksessä. Pyhä Kirja tuli kuitenkin monille tutuksi pikemminkin kirkonmenojen ja kertomusten kuin lukemisen kautta. Erilaisten kirkollisten merkkipuosisien viettäminen loi osaltaan historiatietoisuutta. Uskonpuhdistuksen 300-vuotisjuhla, jota vietettiin 31.10.1817, innoitti rautalammilaisen talollisen Paavo Korhosen (1775–1840) muistorunoon: ”Siitä on nyt siirtynynnä, / Kulunut satoa kolme / Ajastaikoa alusta, / Koska tohtori totinen, / Lutherus lujasti päätti / Paawin wallasta wapaasti / Saarnata sanan Jumalan [- -]”.⁹ Juhlapäivän saarnat ja puheet, joihin runossa viitataan, kertovat suullisen tiedonhankinnan tärkeydestä.

Tärkein tiedonlähteistä oli kuitenkin Ajantieto, kronologinen luettelo historian tapahtumista. Se sisältyi ensi kerran Virsikirjaan *Suomalaisen Sielun Tavara* (1686) ja vuodesta 1701 alkaen ns. Vanhaan virsikirjaan, josta otettiin 1701–1888 noin 135 painosta.¹⁰ Varsinkin alkuaikojen Ajantiedoissa myyttiset elementit sekoittuivat historiallisiin tapahtumiin.¹¹ Ajantiedon sisältöä

sphere during the long nineteenth century, <http://blogs.helsinki.fi/nord-corp/>.

6. Kaisa Kauranen valmistelee väitöskirjaa Kustaa Braskista Lea Laitisen johtamassa tutkimushankkeessa *Itseoppineet kirjoittajat ja kirjallistumisen prosessit 1800-luvun Suomessa*.

7. Annaali ja kronikka ovat merkitykseltään lähellä toisiaan. Tässä artikkelissa niitä käytetään synonyymeina.

8. Outi Lehtipuro (1982) 'Historialliset tarinat', teoksessa Irma-Riitta Järvinen & Seppo Knuutila (toim.) *Kertomuserinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta*. Helsinki: SKS, 44–55.

9. Paavo Korhosen runo on julkaistu Elias Lönnrotin muokkaamana mm. kokoelmassa *Kahdeksantoista runoniekkaa*. Helsinki: SKS, 1889.

10. Ad. Neovius (1911) *Suomalainen ajantieto-kokoelma*. Helsinki, 11.

11. Esim. ”Wuoret ja kiwet werta hicoilit” vuonna 3607 jälkeen maailman luomisen 1600–1700-lukujen Ajantiedoissa. Ks. Neovius (1911) 38.

ja kieliasua muokattiin ajan mukana. Toini Melanderin mukaan esitystapa tuli ilmeikkäämmäksi ja laajeni paikoitellen lyhyiksi kertomuksiksi, jotka varsinkin omana aikana sattuneita tapahtumia esitettäessä sisälsivät havainnollisia pikkupiirteitä ja arviointeja.¹² Liitteen pituus kasvoi ajan myötä, mutta ensimmäinen merkittävä tapahtuma pysyi samana: vedenpaisumus vuonna 1656 jälkeen maailman luomisen.

Melanderin mukaan virsikirjan liitteellä oli tärkeä tehtävä, koska lukutaitoisten kasvavalla joukolla ei vielä ollut kirjoista saatua historian tuntemusta. Kansaa kiinnostivat kuvaukset ihmeellisistä tapahtumista ja Jumalan vihan aiheuttamista koettelemuksista: nälkävuosista, ruttosurmista, tulipaloista ja tuhotulvista.¹³ Lisäksi annaali johdatti mm. kirkon historiaan, keksintöihin ja hallitsijoiden valtakausiin. Viimeinen virsikirjan Ajantieto julkaistiin 1885. Kirkkoherra ja historioitsija Adolf Neovius piti poistamista valitettavana, koska kansa kadotti helposti saatavilla olevan käsikirjan, joka oli liittänyt sen ”historiallista mieltä”.¹⁴

Turun Wiikko-Sanomien kertoi 1821 Ajantiedon uudistamishankkeesta, mutta totesi, että vielä tarpeellisempaa olisi laatia yleistajuinen historiateos sekä maailman että erityisesti Suomen ”merkillisimmistä tapauksista ja asioista”; tästä oli huomauttanut jo ”muutama taitava talonpoika”. Historiankirjan puutteessa virsikirjan liite oli lehden mukaan ollut eräänlainen hätävara, jotta kansa saisi edes jonkinlaisen käsityksen maailmanhistorian tärkeimmistä vaiheista.¹⁵

Historiallisen mielen istuttaminen kansaan oli tärkeä osa kansansivistyksen ja kansakunnan rakentamisen hanketta: oli luotava yhteinen käsitys menneisyydestä, josta käsin tulevaa voitiin hahmottaa. Reinhold von Becker julkaisi *Turun Wiikko-Sanomissa* 1820 kirjoitussarjansa ”Lyhyt kertomus Suomen kansan edesmenneistä ajoista”, joka alkoi muinaishistoriasta ja päättyi Kustaa III:n aikoihin.¹⁶ *Mehiläisen* ensimmäisessä liitteessä (1836–1837) ilmestyi Elias Lönnrotin *Muistelmia ihmisten elosta kaikkina aikoina*,¹⁷ ja

saman lehden liitteenä (1839–1840) julkaistiin Lönnrotin ja Johan Fredrik Cajanin (1815–1887) *Suomen historia: koetteeksi kerrottu lyhykäisessä järjestyksessä*.¹⁸

Seuraavaksi kansantajuista historiaa edisti J. V. Snellmanin *Maamiehen ystävä* 1844. Ensimmäinen oli kerrottava miksi historia oli tärkeää, maantiedon ohella. Talonpoika, joka on käynyt monessa kaupungissa, ei vielä tiedä niistä kaikkea, korostaa oletetun lukijansa kanssa vuoropuhelua käyvä ”Maamiehen Ystävä”: ”Et vielä tiennyt, että Lappeenrannassa oli iso tappelu – sitten on jo sata ajastaika – jossa Ruottalaiset voitettiin, niin että Viipurin Lääni tuli Venäjän Keisarin alle, ja että tämä maakunta vasta viimisen sodan jälkeen taasen yhistettiin Suomenmaan kansa [– –].”¹⁹ Pari numeroa myöhemmin *Maamiehen Ystävä* julkaisi Lönnrotin artikkelin ”Kertomus Kristin opin levittämisestä Suomenmaassa”. Siinäkin puhutellaan lukijaa: ”ja kuin vähän maltat, niin vielä semmoistakin sinullen ilmoitan jota et löydä Ajantiedossasi, tuskinpa yhdessäkään suomalaisessa kirjassa.”²⁰

1847 ilmestyi K. Aejmelæuksen suomentama *Yhteinen Historia kansa-koulujen tarpeeksi*. Kir-

12. Toini Melander (1957) ’Suomen virsikirjan kalendariot ja näiden ajantiedot’, teoksessa *Suomen almanakan juhla-kirja*. Helsinki: Weilin & Göös, 25–48.

13. Melander (1957) 40.

14. Neovius (1911) II–III.

15. ’Uudesta suomalaisesta wirsikirjasta’, *Turun Wiikko-Sanomien* 7.7.1821.

16. Päiviö Tommila (1989) *Suomen historiankirjoitus: tutkimuksen historia*. Helsinki: WSOY, 64.

17. Kirja perustui J. V. Loebellin tekemään ruotsinkieliseen mukaeltuun C. F. Beckerin maailmanhistoriasta, jota Lönnrot vapaasti muokkasi. Aarne Anttila (1985) *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta*. Helsinki: SKS, 219.

18. ”J. F. Kainosen” esipuheen mukaan Lönnrot kirjoitti sivut 1–12 ja 65–71. Cajan julkaisi kirjasta sittemmin nimellä J. F. Kajaani kaksi uutta laitosta (1846 ja 1866). Osa I päättyy uskonpuhdistuksen alkuun; toinen osa ei koskaan ilmestynyt.

19. ’Mitä Maamiehen Ystävällä on sanomista’, *Maamiehen ystävä* 1/1844.

20. *Maamiehen Ystävä* 4/1844.

jaan sisältyi ”Tapausten ajantieto”, joka alkaa vuodesta 2000 eKr.²¹ Muitakin kansantajuisia historiateoksia julkaistiin 1800-luvun kuluessa sekä käännoksinä että suomalaisten historian-tuntijoiden kirjoittamina.²² Varsinkin vuosisadan loppupuolella sanomalehdet olivat tärkeä historiatiedon lähde, sekä artikkelien että historiallisten kertomusten osalta.²³ Lukutaidon kehittyessä ja painotuotteiden saatavuuden parantuaessa rahvaalla oli siis yhä enemmän mahdollisuuksia saada tietoa historiasta. Kuinka lukemista harrastaneet kansanihmiset jäsenivät paikallista ja painetusta sanasta hankkimaansa tietoa? Seuraavassa tarkastellaan kahden kansanmiehen laatimaa annaalia. Efraim Lindgren aloitti kopioimalla Ajantietoa, mutta päätyi kirjaamaan asioita, jotka liittyivät hänen omaan kokemuspääpiiriinsä. Myös Kustaa Braskin annaallissa näkyy virsikirjan liitteen esikuvallisuus, mutta malliinsa verrattuna se antaa huomattavasti perusteellisemmat tiedot ihmiskunnan vaiheista.

Efraim Lindgrenin Muisto-Kirja

Pyhärannan kotiseututietoa tallettanut Akseli Kajantola kirjoittaa teoksessaan *Aikain takaa* mm. Laitilan Valvon liepeillä asuneesta Efraim Lindgrenistä (1834–1909), jota kutsuttiin Ruotsilan kraatariksi. Räättälin opissa ollut mies ompeli

kyläläisille lähinnä työvaatteita ja vällyjä ja kasvatti peltotilkullaan kukkia ja nauriita, joiden siemeniä hän sitten kauppassi. Papin tehtäviin vetoa tuntenut Lindgren oli rakentanut itselleen pikkuruisen kirkon saarnastuoleineen ja koristellut sen maalauksillaan. Kesäisin paikalle koontui nuorisoa ja vanhempain väkeä, joille kraatari myi kukkia ja saarnasi. Kolehtihaaviin kilahti kolikko, ja papin palkkioksi kävi viinakin.²⁴

Enemmän tai vähemmän epäluotettava perimätieto kertoo räättälin hyvästä lukutaidosta, mutta ei hänen kirjoitusharrastuksestaan, josta puolestaan todistaa Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkiston materiaali.²⁵ Suurin osa Lindgrenin teksteistä on uskonnollisten tekstien kopioita, jotka on tehty painoasua jäljitellen. Kopioiko Lindgren muiden pyynnöstä vai pelkästään omaksi tarpeekseen? Arkistoitu aineisto ei anna tähän vastausta, mutta siitä voi päätellä, että kynänkäyttäjäksi oli tiedonhaluinen ja uskonnollinen mies.

Vuonna 1845 virsikirjan liitteen nimenä oli *Ajantieto eli Muisto-Kirja merkillisimmistä tapauksista*. Lindgrenin annaalin otsikko kuuluu ”Muisto Kirja Tapauksista Uuden Testamentin aikana”. Kirjoitusta on vaikea ajoittaa tarkkaan.²⁶

21. G. G. Bredow (1847). Helsinki: SKS. Ajantieto”-sanaa näkee käytetyn myös historian synonyymina: Kristinuskon tulo Suomeen on ”muistettawin tapaus, joka Suomen ajantiedossa löytyy” (*Sanan-Lennätin* 28.02.1857); ”Tästä seikasta owat usiat senaikaiset ajantieto-kirjottajat paljon väitelleet ja asian sulaksi todeksi päättäneet” (*Sanomia Turusta* 22.08.1862).

22. Esim. J. M. Winge (1845) *Yhteinen historia lyhykäisestään Suomen kansalle*. Kuopio: J. Karsten ja J. M. Winge (1851) *Opetuskirja geographiassa ja historiaassa kansa-kouluille ja vasta-alkajille*. Hernösand: Eckhéll. Ks. myös Yrjö-Koskinen omakustanne, *Oppikirja Suomen kansan historiasta* (1869, uusi laitos 1881–1882) ja Yrjö-Sakari Yrjö-Koskinen (1900) *Ajantieto maailman tärkeimmistä tapauksista, niille, jotka eivät ole koulua käyneet*. Porvoo: WSOY.

23. Esim. A–n, ’Riimusauva. Kuvaelma Nuijasodan ajoilta’, *Suometar* 2.10.1865–21.10.1865; –l –b –s., ’Rollijärven avannot. Kertomus ison vihan ajoista’, *Uusi Suometar* 4.1.–5.4.1869. Kirjoitukset on julkaistu puhtaaksikirjoitettuna Kaisa Kyläkosken ’Sukututkijan loppuvuosi’-blogissa.

24. Akseli Kajantola (1954) *Aikain takaa. Taattojen tietoja ja tarinoita entisajan elämästä*. Pyhäranta: [tekijä], 472–473.

25. Rukoilevaisten papereita, Sakari Loimarannan lahjoitus. Laitilan pitäjän Soukaisten kylästä räättäli Lindgrenin (Ruotsilan kraatarin) kopieeraamia (pääasiassa) kirjoja. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto, A 118. Kansallisarkisto.

26. Viimeinen kuvattu vuosi on 1871, ja yhdessä kohtaa mainitaan, että Suomessa on kirjoitushetkellä yli kaksi miljoonaa asukasta. Väkiluku oli 2 000 000 vuonna 1879 (<http://www.stat.fi/ajk/tiedotteet/v2004/909ttks.html>, luettu 7.3.2011).

12. Kuollet Waldon vuodeltä 1853.
 Michael Nyffoort,
 Väitöksen pöytä Wilhelmina.
 Ni Gutilan muori.
 Matthias Kuutman.
 Svedniska, Ekösaaber Melarobin väitö
 Helena ihellisen kiusueterin väitö.
 Wantha Götamtes Wacali.
 Syla Puhion Jaca.
~~Ellen...~~ ~~Hel...~~
 Hakkalan tytär maria helena.
 Zorpar Ruota Lindgrenin & Lasta.
 Ni Pöhtilan Vuotinen poika Wilhelm
 Syla Puhion väitö salvi.
 Tänä vuonna Alvo: Gota Wenä:
 iän, ta turkin välillä.

Garnuel Garnuelin poika Luuna
 Väitö. syntynyt 1821. ^{1/2 vuorokautta}
 nai Ja Otta Talon hallituksen W.
 1853. hänen Väitönsä nimi oli
 maria Kristina matrin tytär.
 syntynyt 12 p. Sela-Kaua 1824.
 Ja kuoli 18 p. Maalis-Kaua 1867.
 elänyt 42 vuotta 9 kuukautta ja
 6 päivää. Olttuanja talon emäntänä
 13 vuotta 4 kuukautta, hänellä oli:
 kolme poika, toista Garnuel synty
 nyt Eys-Kaua 1854, kuollut Sela 5 p)
 Kuua 1865, poika Johannes, synty
 nyt 26 p. maalisk-Kaua Vuoni 1856.
 Otthanu Talon hallituksen ja nainut
 W 1852, hänen emäntänä nimi
 on Johanna Wilhelmina matrin
 tytär, syntynyt Väitömaron Ni Puh
 ion talossa W 1858, 26 p. Sela-Kaua.
 Kolmas poika Wilhelm synny Sela
 Kuua W 1864, kuoli Sela-P. W 1868.
 Johan Väitöksen tytär Ruotava: W
 helmia synny 11 päivä Sela-Kaua.
 W 1855.

W 1868. Nai Garnuel Väitösa:
 toisen Väitönsä. Wilhelmina Ruotavan
 Ruotan tytären, syntynyt Houlkelan
 talon talossa W 1848, 12 päivä
 Sela-Kaua, he pidet sitte taloa 14 vu
 ota, siihen asti että poika Johan

Wäitänotti talon hallituksen:
 Ge 1 päivä Sela-Kaua, W 1852,
 Garnuel Garnuelin Poialla Ni talon
 hallitus Vuodesbr 1853, Vuoteen
 1882, Wäiteen 29 Vuotta,
 heidän lastensa toisessa naimisessa,
 poika syntynyt ja kuollut Maalis-K.
 1870, poika Garnuel-Wilhelm
 syntynyt 7 p. Sela-Kaua, W 1871,
 poika Frans Ruotat syntynyt 18 to 13
 kuollut W 1877, poika Ruota
 syntynyt W 1875, poika Frans
 Ruotat, syntynyt W 1877, 1878
 tytär Heljanja Wilhelmina
 * 18 to 22, T. 18 to 22.
 W 1854, Ni Lämmän Guotia
 hyvä Vlla-vuori, Gilloin Uutisesta
 myytiin Raakkita alle melian käl
 lan kunnin, tänä Guotia hoidet
 tin Slandin ja hanttoimien =
 Gota Varustukset, Gilloin oli:
 Gnlämmän Gotselivoia Guomen
 Vesillä, ja Sela Ni Kaua Wenä
 iän ta turkin välillä.

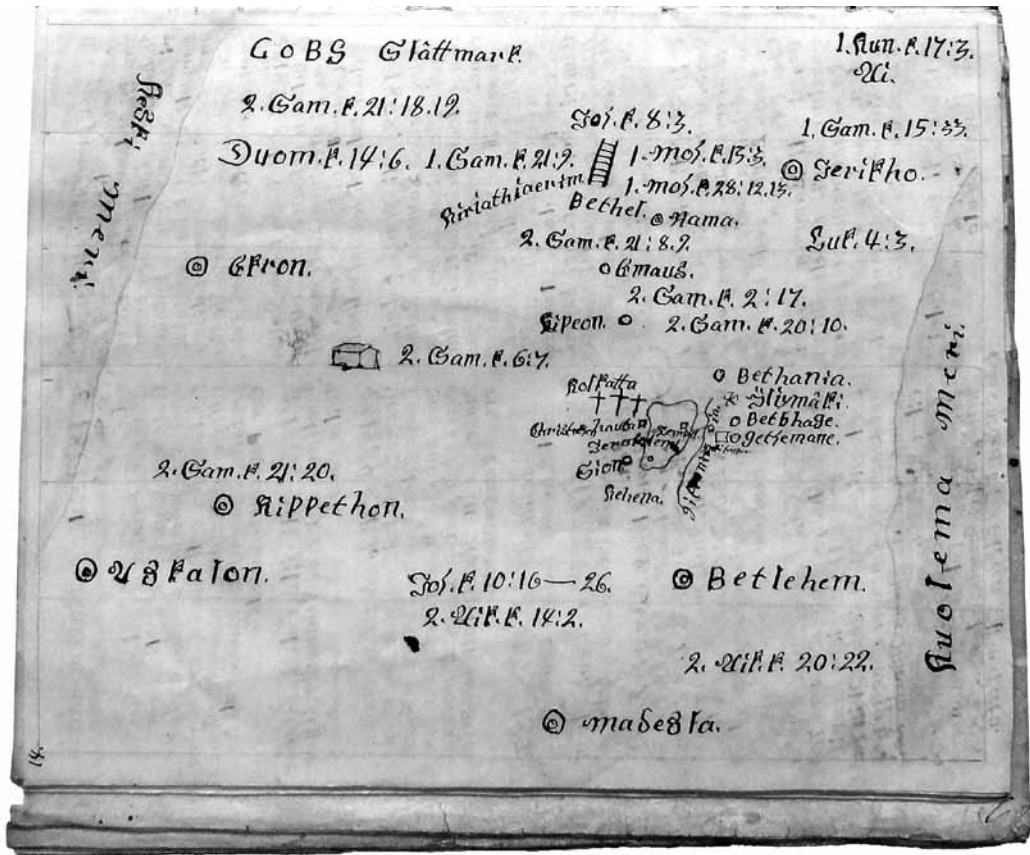
W 1855, 1 päivä Maalis-Kuu
 ja, kuoli, Wäitöän heitani,
 Nikolai L-nen, ja hänen Giään
 ja astui Keikkanihelle, istui melle
 hänen poikansa, Elleksander L-nen,
 Gilloin Ni Lämmän Guotia hyvä
 Vlla Vuori, Sela myös loppuuta
 nä Vuona.

W 1856, Ni Guiskunen talvi,
 Gilloin Luikka Väitö Ruoti, helia
 Ni Sela ja Kolma, Loudon aikana
 Ni Pitkällinen Gade Söten Ohriat
 Syla hilistui, mittumaarant
 Gato: kamuvuolen yötä ja mukoin
 Sela päiväin, tämä oli kavin Pää
 mittumaari, Guotia oli Syla ja Sela
 heidat tulit Wäitöän ja Gote: W
 ta tahtonut Sypsuä vakuilla ja kol
 millä ilmoilla, niin katta turmeli
 ne talentunattomat Saitot Sela
 Dhran Giemenä Guoravalla

Efraim Lindgrenin "Muisto-Kirjan" sivu. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto, A 118. Kansallisarkisto. Kuva Leo Kuismän.

Se on sidottu osaksi vihkoa, joka sisältää muitakin tekstejä.²⁷ Ensimmäinen kuvattu vuosi on 68 jKr., jolloin keisari Nero surmasi apostolit Paavalin ja Pietarin. Seuraava merkintä käsittelee vuotta 70: silloin roomalaiset hävittivät Jerusale-

27. Karhuista, lennättimestä ja valaista kertovat kirjaset sekä *Kristillisten Sanomien* numerot 42/1862 ja 44/1863. Vihkossa on myös karttapiirros raamatullisesta Jerusalemita sekä Suomesta ja itärajan takaisesta alueesta. Lindgrenin annailla ei ole erillistä signumia.

Efraim Lindgrenin piirros. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran arkisto, A 118. Kansallisarkisto. Kuva Leo Kuismiin.

min. Kolmannessa merkinnässä ilmoitetaan apostoli Johanneksen kuolema 99 vuoden iässä, ja neljännessä hypätään vuoteen 622, jolloin ilmaantui ”wäärä=profeta Mahomett Arabiasa”. Lindgren on poiminut virsikirjan liitteestä mm. Venäjän valtakunnan synnyin, Moskovan ja Tukholman perustamisen, Turun tuomiokirkon rakentamisen sekä kompassin, ruudin ja kirjapainon keksimisen. Myöhemmästä kirkkohistoriasta mukaan on otettu Lutherin syntymä- ja kuolinvuodet ja Raamatun suomentaminen.

Ajantiedon tekstejä ei aina ole kopioitu kokonaisuudessaan. Varsinkin 1800-luvun Ajantietoihin verrattuna Lindgrenin kuvaukset ovat melko niukkoja sekä tekstien pituuden että vuosien määrän osalta. 1600-luvusta kertoessaan kirjoit-

taja keskittyy katovuosiin, tautiepidemioihin ja tähtitaivaan epätavallisiin tapahtumiin:

”W 1601. Oli Suomessa suuri halla=vuosi.

W 1603. Liikkui rutto Suomen maassa.

W 1618. ilmantui suuri Pyrstö=tähti talvella. silloin Keisari alkoi Saksan sodan.

W 1621. Pimeni Aurinko Kokonansa.

W 1650. aikoina. Olit kovat Katovuodet Suomessa.

W 1657. Oli Rutto Ruotsissa. Suomessa ja Wirossa.

W 1665. Näkyi Kirkas Pyrstö=tähti.

W 1680. Nähtin suuri pyrstö=tähti. liki 4 kuukautta. koko Europassa.”²⁸

28. Näiden merkintöjen lähteenä on ollut *Suomalaisten Sielun Tavara* (1686) -virsikirja. Neovius (1911) 43–47.

Kiinnostus pyrstötähtien ilmaantumiseen liittyy niiden rooliin onnettomuuksien, jopa maailmanlopun ennusmerkkeinä.²⁹ 1700-luvulta Lindgrenin annaalisissa on vähän merkintöjä. Isonvihan kuvauksessa Lindgrenin lähteenä ei ole niinkään Ajantieto, vaan muu painettu sana ja perimätieto.³⁰ Tekstin affektiivisuus on poikkeuksellista, ja omaperäistä on myös isonvihan ja isonjaon yhdistäminen toisiinsa:

”Mutta 1721. ajoi Ruotsi Wenälaiset pois Suomen maasta, jotka Wihaisena Polttivat ja Ryöstivät Suomen maan Kiruttivat ja tappoivat palion ihmisiä. jo ottivat parhaat miehet myötänsä Näin vihaisella Kädellä Läksi silloin Wenäläinen Suomen maasta. joka sen tähden esi-Isiltämme Isoksi Ryssäksi kutsuttin. ihmiset Suomen maasta olit loppumallansa. Ei enä ollut kuin kaksi-sata tuhatta henkiä. Neekkin Enimmäksi osaksi Wanhoja ja avuttomia Lapsia. sillä Wenäläinen Wei Miehet pois. Ja Sentähden Isossa Javossa joka sitte Jälestä päin tapahtui. tehtin niin Isoja taloja kuin kansaa oli Wähä.”

Mitä lähemmäksi kirjoitushetkeä Lindgrenin kronikassa edetään, sitä vähemmän siinä kerrotaan ulkomaita ja koko Suomea koskettaneista asioista. Isoavihaa käsittelevän merkinnän jälkeen pääosaan nousevat Laitilan kirkon, oman suvun ja naapuruston tapahtumat. ”Nyt Menemme historian kansa. Laitilaan”, ilmoittaa Lindgren, ja näin Ajantiedon kopioija muuttuu paikallishistorioitsijaksi. On mahdotonta tietää, oliko Lindgrenillä alusta alkaen mielessään Laitilan historian kirjoitus vai tapahtuiko siirtymä kesken työn. Joka tapauksessa Ruotsilan kraatari pystyi hyödyntämään nyt muitakin lähteitä niiltä vuosikymmeniltä, joihin hänen oma muistinsa ei ulottunut.

Paikallishistoria ja oman elämän kirjoitus

Kahdeksannentoista vuosisadan loppupuolella Laitilan kirkkoherrana oli ”Juhan Munttin”, kertoo Lindgren. Sitten virkaan tuli ”heteen”, jonka

virkakaudella paloi Laitilan kirkko.³¹ Palo sai alkunsa Mattilan talon tulisijasta lentäneestä hiilestä, mutta onneksi Luoja antoi takatalven, mikä helpotti korjauspuiden hakemista metsästä. Myöhemmissä merkinnöissä mainitaan muita kirkon korjaus- ja rakennustöitä, ja annaalin kaksipalstaista sivua elävöittävät värilliset piirrokset Laitilan kirkosta ja kellotapulista. Esitystapa perustuu edelleen vuosilukuihin, mutta kronologia rikkoutuu paikoin kirjoittajan lisätesissä tekstiinsä asioita, jotka olisivat kuuluneet johonkin aikaisempaan kohtaan.

Lindgren raportoi Laitilan pappien vaiheita senkin jälkeen, kun he eivät enää asuneet paikkakunnalla. Lähteinä ovat luultavasti olleet sanomalehdissä julkaistut muistokirjoitukset ja kuolinilmoitukset. Kuolinvuosia on saatettu poimia hautakivistä ja muistopatsaistakin, joista on pari mainintaa. Annaalisissa on myös tietoja Laitilan seurakunnassa syntyneistä ja kuolleista, pari kertaa vihityistäkin. Vuodelta 1866 tiedot puuttuvat: ”en ole saanut tietää montako Laitilassa on kuollut”, kirjoittaa Lindgren. Lehdissä julkaistiin uutisia paikkakuntien väkimääristä, mutta ehkä Lindgren on kysellyt asiaa pappilastakin. Kirjoittaja on merkinnyt annaaliinsa myös vanhempiensa ja sisarustensa elinvaiheita koskevia tietoja.³² Muistokirja saa näin sukukronikan piirteitä.

29. Kustaa H. Vilkkunen (2010) *Katse menneisyyden ihmiseen*. Helsinki: SKS, 63.

30. Vrt. ”Tämän pitkän sodan aikana, joka Ison Vihan nimellä vielä elää kansan puheessa, oli isänmaamme kärsinyt verrattomasti. [– –] Todenmukaisen laskun jälkeen arwellaan Suomessa tämän wainon lopulla ei löytyneen kun 200,000 henkeä jälellä.” (Cajan 1839, 195.)

31. Johan Montinus ei ollut Laitilan kirkkoherrana 1700-luvun lopulla vaan 1722–1745. Häntä seurasi virassa Nils Hedeén, mutta tulipalo sattui vasta Johan Helsingbergin aikana (kirkkoherrana 1780–1812).

32. Seitsemäs lapsi on kirjoittaja itse: ”Poika Efraim Syntynyt 1 päivä Touko-kuusa. K[ello] 3. 4. välillä Ehtona W 1834.”

Ajantiedon mallin jäätyä syrjään kronikoitsija antaa oman äänensä kuulua. Näin tapahtuu merkinnässä, jossa kerrotaan vuodesta 1846: syksy oli ollut lämmin, mikä oli saanut oraat kasvamaan pelloilla, ja moni oli antanut eläinten syödä oraita. Se oli kostautunut pienempänä sationa: ”Kansalaiseni pankaat tämä Mieleenne. Etette Koskan Syötä oraksia Eikä Muutoinkan niihin Koske”. Kronikoija on kuin pappi, joka yhdistää saarnaansa maanviljelysohjeita.³³ Vuosien 1867 ja 1868 kuvaus, ”Muisto Kirja Nälkä Vuosista”, on erotettu annaalisia omaksi kokonaisuudekseen. Kertoessaan ankarasta nälästä Lindgren viittaa Jesajan kirjaan: ”Ja on sekin tosi ettei syöttyä tullut ravituksi niin kuin herran Propheta Ennusta”.³⁴ Jälleen voi havaita, että Lindgren jänsensi historiaa raamatulliselta pohjalta.

Joidenkin merkintöjen lähteenä on täytynt olla Lindgrenin oma päiväkirja.³⁵ Suvi 1859 oli lämmin, sopivasti sateinen ja vuodentulo runsas, mutta raesade vahingoitti Vaimaron kylää. Kun kirkon varastorakennusta pystytettiin 1866, Lindgren oli latomassa kiviä kahden päivän ajan. Heinäkuussa hän kävi Uudenkaupungin kirkossa ja söi elokuun 1. päivänä uusia perunoita; 1870 Lindgren kylvi kuusen siemeniä. Hänen isänsä kuoli heinäkuussa. Merkintää seuraa rukous, joka käsittelee parannuksen tekoa. Oliko rukous tullut Lindgrenin mieleen hänen kirjoittaessaan isän kuolemasta vai onko se kopioitu päiväkirjasta? Olennaista on, että kirjoittaja koki eläväsä sitä historiaa, jota hän kuvasi.

Lindgren ei ollut ainoa kansankirjoittaja, joka oli saanut vaikutteita virsikirjan Ajantiedosta. Varhaisissa oman elämän esityksissä ajan jäsentäminen vuosilukujen mukaan oli tyypillistä, ja Ajantieto-sana siirtyi eri muodoissa päiväkirjojen nimityksiinkin. Tällaisia olivat Isonkyrön kirkonvartija Nils Nilsinpoika Kaupmanin, hänen poikansa Abraham Hjerpen ja tämän pojan Johan Hjerpen ”Aica-Kiria” 1770–1839.³⁶ Ilmajokelaisen talollisen Pietari Västin (1751–1826) 1800-luvun alkupuolella kirjoitettu, kesken jäänyt omaelämäkerta ”Muisto vasta tulevaisille”

jäsentyi merkittävien vuosilukujen mukaan.³⁷ Näin tapahtuu myös pohjoiskarjalaisen lukkarin, Tahvo Huttusen (1842–1911) Aika-Kirjassa ja hartolalaisen talollisen Juho Kaksolan (1835–1913) Muisto Kirjassa.³⁸ Lindgren jäljitteli Ajantietoa konkreettisesti, kopioimalla merkittäviksi kokemiaan maailmantapahtumia. Kopiointi ei ollut epätavallista rukoilevaisseuduilla, joihin Laitilakin kuului. Kopioinnista ei ole pitkä matka toisenlaiseen jäljittelyyn, mallioppimiseen. Vesilahtelainen kirkonvartija Adam Ivendorff (1814–1897) alkoi jäljentää edeltäjänsä Tuomas Tallgrenin päiväkirjamerkintöjä ja päätyi itse päiväkirjan pitäjäksi.³⁹

Räätäli Lindgren saattoi toteuttaa itseään pitämällä kirjaa seurakuntalaisista, saarnaamalla (muistitiedon mukaan), kopioimalla uskonnollista kirjallisuutta ja harrastamalla historiankirjoitusta. Sanomalehtiin hänen ei tiedetä kirjoittaneen. On vaikea tietää, pidettiinkö Lindgreniä jonkinlaisena kylähulluna vai miehenä, jonka tietoja ja taitoja ihailtiin. Ehkä hän oli molempia. Kopioiminen edusti vanhaa perinnettä, omakohmainen tiedonhankinta uudenlaista asennetta. Suomalaisuusretoriikkaa Lindgrenin kronikassa ei juuri esiinny, toisin kuin monien muiden kansankirjoittajien teksteissä.

33. Lindgren käyttää ”kansalaista” seurakuntalaisen synonyminä vuotta 1863 koskevassa merkinnässään.

34. Jes. 9:19. ”Jos he ryöstävät oikialla puolella, niin he nälkää näkevät; jos he syövät vasemmalla puolella, niin ei he tule ravituksi: jokainen syö käsivartensa lihaa.” Biblia 1776 (http://www.finbible.fi/VT/Jesaja/biblia_9.htm).

35. Lindgrenin säitä, töitä, ostoksia yms. tietoja sisältäviä päiväkirjoja on säilynyt vuosilta 1896–1902.

36. Museovirasto, Kotiseuturetket, Isokyrö. Jäljennös tehty 1948.

37. Aulis J. Alanen (1952) ’Pietari Västi’, teoksessa *Suomen talonpoikia Lallista Kyösti Kallioon*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 186.

38. Huttusen Aika-kirja kattaa ajanjakson 1839–1890 ja Kaksolan päiväkirja ”Muisto Kirja merkimmäisemmistä kohdauksista Minun elämäni juoksun alla” ajan 1849–1912. Kauranen (2009) 35–55 ja 57–86.

39. Ritva Puro (1996) ’Tuomas Tallgrenin päiväkirja’. *Genos* 67, 155; Adam Ivendorff (2006) *Kirkonvartijan päiväkirja*. Toim. Mikko Kylliäinen. Helsinki: SKS.

Itseoppinut ajattelija Joroisista

Kustaa Brask (1829–1906) syntyi ja eli elämänsä Joroisissa, Frugårdin kartanon torpassa. Hän kiinnostui lukemisesta jo lapsena, ja kirjoittamisen alkeet hän hankki ollessaan toisella kymmenellä. Brask ei avioitunut, ja aikuisikänsä hän eli veljensä ja tämän perheen kanssa. Nuorukaisena Brask sairastui vakavasti kuumetautiin, johon liittyi todellisuudentajun hämärtyminen, mutta hän toipui sairaudesta. Hän koki kuitenkin tulleeensa leimatuksi sairautensa vuoksi. Brask oli syrjäänvetäytyvä ja kärsi huonokuuloisuudesta, mutta perimätieto kertoo hänen pitäneen veljensä lapsille kotikoulua.⁴⁰

Brask toimi Joroisten lainakirjaston hoitajana 1864–1874 sekä eräiden kustantajien asiamiehenä. *Tapio* ja *Suomen Julkiset Sanomat* (vuodesta 1865 *Suomalainen Wirallinen Lehti*) julkaisivat hänen paikalliskirjeitään 1858–1877. Brask alkoi toimittaa tekstejään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle 1870-luvulla. Kontaktin syntyyn vaikutti ilmeisesti se, että Frugårdin omistaja, hovioikeuden varapresidentti G. O. Grotenfelt ja eräät tämän sukulaiset olivat SKS:n jäseniä. Pääosa laajoista ja polveilevista esseistä, joita Brask kutsui ”Puheiksi”, on päivätty vuosien 1887 ja 1905 välillä. Braskin kirjoituksia on Seuran kokoelmissa lähes 5 700 liuskaa. Hän toivoi, että kirjoituksia olisi julkaistu, mutta Seuran kustannusohjelmaan ne eivät sopineet.

Brask pohti esseissään uskonnollisia, yhteiskunnallisia, historiallisia ja filosofis-sielutieteellisiä kysymyksiä sekä lastenopetusta ja kansanvalistusta. Hän keräsi myös kansanperinnettä, mutta oli huomattavasti kiinnostuneempi sosiaalisista ja elämänkatsomuksellisista aiheista. Tässä artikkelissa tarkastellaan pääasiassa kolmea Braskin tekstiä: ”Puheita Ihmiskunnan kansallisesta keskuudesta, maa pallolla” (1891), ”Muutamia Puheita Alku Isis-tä ja Lapsista” (s. a.) sekä annaalia ”Puheita Ihmisen sikijämisen jälkeen kuluneesta, Ajasta” (1904).⁴¹

Raamatullista ja omintakeista

Braskin 1904 päivätty, 80 foliokokoista sivua käsittävä kronikka alkaa Aatamista ja Eevasta ja päättyy kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikovin ampumiseen. Kyse on Braskin viimeisistä teksteistä, ehkä eräänlaisesta testamentista. Raamattu ja erityisesti Vanha Testamentti tarjosivat perustan Braskin historiatietoisuudelle, ja raamatuntulkinta oli usein kirjaimellista. Esimerkiksi Vanhan Testamentin patriarkkojen korkeita ikä Brask piti tosina, vaikkakin myönsi, että niihin uskomisen saattoi tuottaa vaikeuksia. Hän hyödynsi työssään suurikokoisissa Raamatuissa painettuja ”rekisterejä”, eräänlaisia taulukkoja, joista yksi sisälsi kirjan keskeiset tapahtumat aikajärjestyksessä.

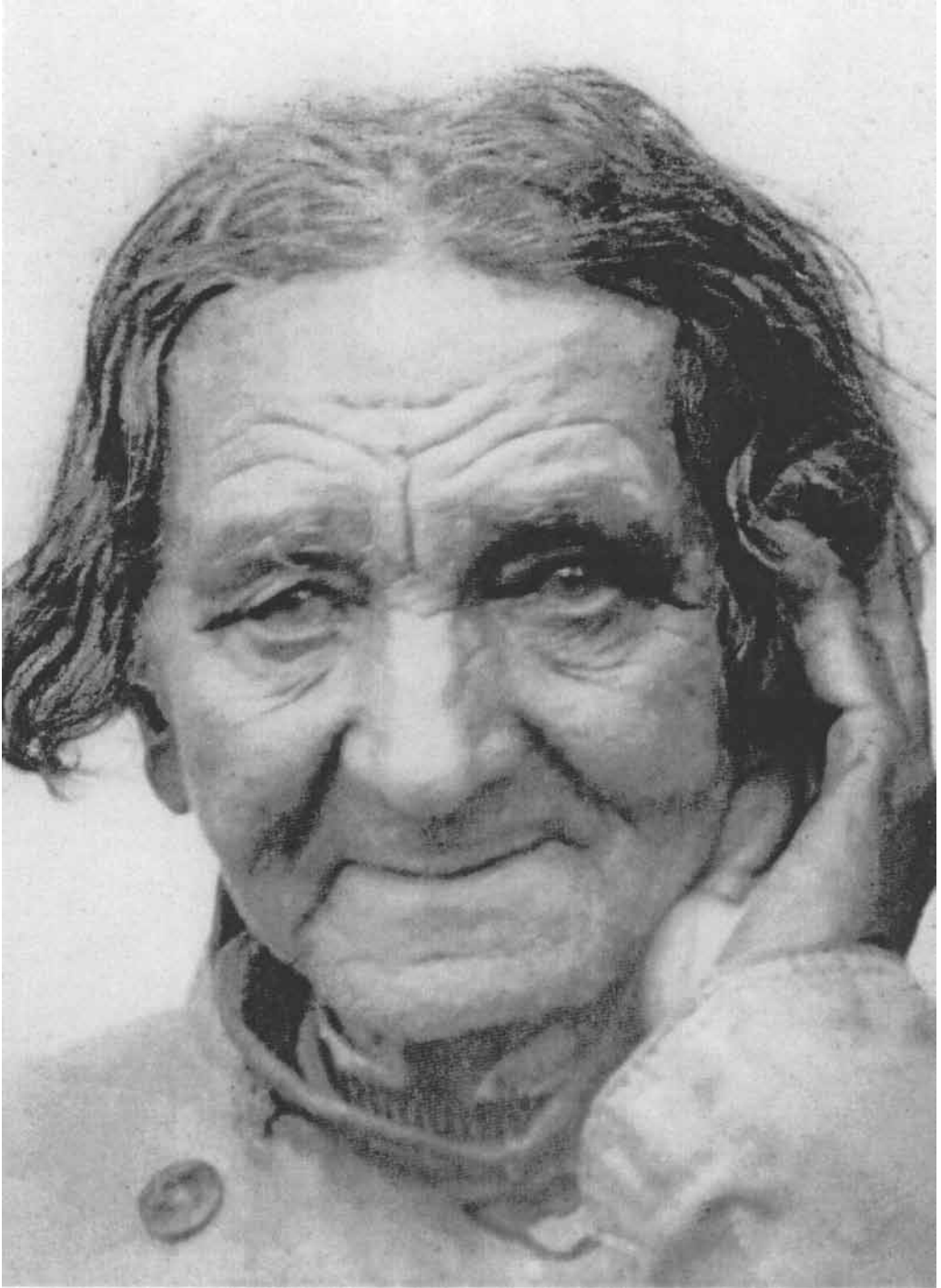
Arvioidessaan maapallon ikää Brask kuitenkin irtautui jyrkän kirjaimellisesta tulkinnasta. Koko luomakuntaan verrattuna ihminen on ollut olemassa vain vähän aikaa, Brask katsoi.⁴² Hänen näkemyksissään heijastuu käymistila Raamatun kirjaimellisen ja vertauskuvallisen tulkintatavan välillä. Sovitteleva näkökanta, jonka mukaan Raamatusta laskettava 6 000 vuoden ikä tarkoitti ihmissuvun ikää mutta itse maapallo oli geologisten tietojen mukaan huomattavasti vanhempi, saattoi olla Braskille tuttu jo nuoruuden ajoilta. Vaikka uusi tietämys – fossiililöydöt, geologiset ja arkeologiset tutkimukset – muuttivat oppineiston käsityksiä, kansalle opetettiin edelleen usein raamatullista historianäkemyksiä.⁴³

40. Tarkemmin Braskin elämänvaiheista ja toiminnasta ks. Kaisa Kauranen & Maria Virtanen ’Sivistyksen ihanne torppari Kustaa Braskin elämässä ja teksteissä’, teoksessa Kirsti Salmi-Niklander, Sami Suodenjoki & Taina Uusitalo (2010) 48–79.

41. Brask allekirjoitti kirjoituksensa *G. F. Brask* [Gustaf Fredrik], mutta hänen puhuttelunimensä oli Kustaa. Braskin ”Puheet” ovat SKS:n kirjallisuusarkistossa (KIA) ja kansanperinnekokoelmat SKS:n kansanrunousarkistossa.

42. Brask (1904), B175:83, esim. 74. SKS, KIA.

43. Ks. Matti Klinge (2010) *Suomalainen ja eurooppalainen menneisyys*. Helsinki: SKS, 111–112. Kirjaimellinen

Ainoa tiedossa oleva valokuva Kustaa Braskista on noin vuodelta 1895. SKS KIA. Alkuperäinen kuva on omaisten hallussa.

Raamatun sukuluettelot tarjosivat Braskille mahdollisuuden selvittää kansojen alkuperää. Hän jäljitti ”ihmiskunnan toisen alkuisän” eli Nooan kolmen pojan sekä näiden lukuisten jälkeläisten vaiheita. Braskin käsityksen mukaan Jafetin jälkeläiset siirtyivät kansoittamaan ennen muuta Eurooppaa ja osin Aasiaa, Haamin sukuhaara kulkeutui mm. Afrikkaan ja Seemin Aasiaan. Alkuisien ja eri kansojen nimien äänteelliseen samankaltaisuuteen vedoten Brask etsi jopa nykyisten kansojen esi-isiä. Esimerkiksi Jafetin poika Gomer saattaisi olla ”Germanialaisten” esi-isiä. Suomalaisten ja kiinalaisten, slaavilaisten, australialaisten ja Amerikan alkuasukkaiden alkuperä kiinnosti Braskia. Hän pohti toistuvasti, missä määrin muilla kansoilla kuin juutalaisilla oli kirjoitettua tietoa alkuperästään.⁴⁴

Brask pyrki antamaan Vanhan Testamentin ajan tapahtumille tarkkoja vuosilukuja, mikä johti väistämättömiin ongelmiin. ”Ihmisen sikkijämisestä alkain, saadaan wähän, sekawata tietowa, ajan juoksusta”, hänen oli pakko todeta. Ristiriitaisuudet ja tiedolliset aukot olivat kuitenkin ymmärrettäviä tekstien syntyolosuhteita ajatellen, Brask jatkoi. Kirjoittajat olivat tehneet erehdyksiä eivätkä voineet muistaa kaikkea; kopioitaessa ja käännettäessä tuli virheitä. Raamattu ei ollut sittenkään erehtymätön.⁴⁵

Kansojen joukossa ”on ollut Hebrean kansa, kuin loistawa tähti taiwaalla”. Brask kunnioitti juutalaisia erityisesti siksi, että kirjallinen kulttuuri ja kirjoitustaito olivat levinneet heidän välityksellään. Abrahamia, Moosesta ja muita patriarkkoja Brask piti eräänlaisina valistumiehinä. Jumalalla oli erityinen suhde juutalaisiin, mutta yksikään kansa ei ollut hänen suojeluksensa ulkopuolella. Brask katsoi, tai ainakin toivoi, että ihmiskunnan historiasa kyse oli kehityskertomuksesta. Kaikki elämä oli jatkuvassa muutoksen tilassa, ja päämääränä oli ihmiskunnan sivistyminen ja valistuminen.⁴⁶

Suomi, Eurooppa ja maailma

Vanhatestamentillisen ajan jälkeen Brask käy läpi Jeesuksen ja tärkeimpien apostolien elämänvaiheita Uuden Testamentin avulla. Sen jälkeen perustana ovat virsikirjan Ajantiedot, joita Brask täydensi eri lähteistä.⁴⁷ Kun Ajantiedot keskittyvät etenkin 1600-luvulta lähtien oman ja lähimaiden historiaan, Braskin näkökulma laajenee, siis päinvastoin kuin Lindgrenillä. Esimerkiksi eurooppalaisten siirtomaavallasta Brask toteaa, molempien osapuolten näkökulmaa taivoitellen:

”Euroopan kansain hallitukset, merijen takaa löydettyjen maidensa, entisijäkin asuma kansoja, rupeisiwat neuwoittelemaan aluwe maiksensa; niitä rasittawilla waatima ponnistuksilla, sota aseillansakin; niiden maiden hywijä luonnon tuotteita, hywäksensä saadakseen; jossa menestyiwätkin.”⁴⁸

Brask kiinnitti huomiota taitojen ja valistuksen lisääntymiseen: ”Toisen vuosituhannen aikana, oppiwaisuuteen tottunut ihmis järki [– –] on kohonnut nähtävään Jumalan kuwallisuuteen; ennen tuntemattomijen ja uskomattomijen, taitojen ja tietojen saannossa, ja työ taitojen oppimisessa, ihmeteltävästikin.” Toistuvat sodat olivat suurin este ihmiskunnan kehitykselle. Lutherin ansioiksi Brask laskee lukutaidon antamisen kansalle. Hän mainitsi myönteisessä hengessä jopa

tulkinta löytyy esim. teoksesta J. M. Winge (1863) *Yhteinen Mailman historia, Raamatun hengen mukaan kerroiltu, perheitä ja kouluja wasten*. Turku: J. J. Granlund. Bredowin (1847) oppikirjassa käsitellään puolestaan maapallon fossiililöytöjä ja geologista historiaa.

44. Brask (1891) B175:24, 5–6; Brask (1904), B175:83, 5–24; Brask (s.a.) B175:84, esim. 7, 8. SKS KIA.

45. Brask (1904) B175:83, esim. 3, 41. SKS KIA.

46. Brask (s.a.) B175:84, 14–17. SKS KIA.

47. Brask hyödynsi esim. A. W. Gruben maailmanhistorioista mukailtuja suomennoksia, joita hän sai palkkioksi SKS:sta. Kyse ei ole kopioinnista, ja jotkin seikat Brask esittää päinvastoin kuin Grube.

48. Brask (1904) B175:83, 55. SKS KIA.

Piitari kunni, pois jätti, Jari nimen; Kuifari nimen ot-
 te, hallitus avirka mieheksien; ja jälkensä alueille wenä-
 jän hallitsijaille; joita 18:ksi wuosi kadalla, oli rußijoi-
 Kuifarit ei nainut halulta, omasta wenäjästä Ilawilais-
 puurusta; mailla parommin, Europan waltakuntain,
 ja maakuntain, hallitsijain tyttäriä: jotka oppui-
 wät paromman waltakunnan, kuin tytöt wenäjästä, Siis
 näi on Romanow kuifarin sukua, pyritynä kuonnaltaan,
 siwistyneijä, ja kullat taipansaifeksi, eikä halutkaaske-
 jihin Puhkan opissa, waltatua Jumalan gultoonkin, Ois
 keulem, ihmis rakkauteen, hywä tahloifureitten. j. m. f.

1734, Aho, annettiin, parannuttua, Ruotfin waltakun-
 nan Laki; jota on pidetty lakina suomusakin wälä nyt.

Ruotfin ja wenäjästä wälillä tapahtui wälä jotiä

1741 Sota suomusja, tappelu Lappuen rannassa

1749, Perustettiin Uusapurin Linna; ennen 1746, Suantholm,

1751. Adol. Fredrik, tuli Ruotfin kuninkaaksi. 1771, Gusta 3:mas

1757, Otettiin uusi ajan luku Ruotfiinkin, Gregorianin kalender.

1772, Gusta 3:man aikana, Porwikien uusi hallitus muoto, 1776,

afitettiin maidon jako, Tilojen maidon eroittelominen, 1789,

Ypdytys ja wakuutus kirja, hallituksen korkeus.

1788, Alkoi suomusja jotiä, Ruotfin ja wenäjästä wälillä.

1795, Pitarin kuultuwa, leski Katharina 1:nen, tuli halli-
 tijaaksi. Ruotfin kuninkaan Gusta 3:mas aikana oli taas
 hallitsijana, Katharina 2:nen, Sillä wuosi kadalla, hu-
 rattiin Europana, erittäin Pranskaa, tuntimaan: war-
 listuksen käyttäminen parannukseksi ja oikeudeksi
 huonoutuneen; Samoin kanfain hallitsijain waltta
 ja tapa. Kuyttä Roomalais kuifariin hallitsijain ja
 waltan laajuu, oli ja lakannut; mutta Piistin uskoon
 kääntynneijäkin kanfaisa muuissa, kanfat joutuneet pal-
 jon karpimään, ja wahin goitumaan, waltakunnan ja
 hallituksen, horjonneumista, ja hurrojen jälkimatto-
 onnasta ja armottomasta waltasta; Mihiä ilmantui,
 jotka jitiä wastaan, ja sen parantamisesta, alkoivat
 jaannata: erittäin Pranskaa Botter, eli Watter; se gra-
 hakki ja jopimattomaksi, ja wahingolliseksi onnetti jutiä

jesuiittaveljeskunnan perustajan Ignatius Loyolan, sillä järjestö opetti lapsia ja nuorisoa taitoon ja siveyteen.⁴⁹

Yksi kiinnostava piirre Braskin annaalisissa on hänen samastumisensa sorrettuihin kansoihin. Ruotsissa työväki ja talonpojat olivat 1600-luvulla joutuneet aatelissäädyn alamaisuuteen ”eli kuin orjuuteen”. Puola oli 1700-luvulla itsenäinen valtakunta ”tyhmällä hallitus tawalla”. Sen työtä tekevä kansa oli herravallan alaisuudessa. Kristinuskoon kääntymisestä huolimatta kansat olivat joutuneet kärsimään: rikkaat sortivat köyhiä, korkeat alhaisia, väkevät huonoja. Tekstin sävy on lähes päinvastainen verrattuna kirjoituksiin, joissa Brask käsittelee Suomea. Niissä ”herroja” kohdellaan kunnioittavasti, lähes mielistellen. Ristiriita selittyy ehkä sillä, ettei Braskin tarvinnut pelätä ulkomaiden herroja, mutta Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa lukijana saattoi periaatteessa olla jopa oma kartanonherra.⁵⁰

Kuva Suomen kehityksestä Venäjän vallan aikana on myönteinen, siloteltukin. Silti kiitollisuus entisen pelätyn vihollismaan muuttumisesta (sortovuosiin asti) Suomelle suopeaksi emämaaksi oli epäilemättä aitoa. Annaalinsa lopussa Brask siirsi käsittelynsä uudelle tasolle: entisaikeiden suomalaisille ei ollut ”järkeä ja mieltä huuvittawa, wanhain tapausten wuosi tieto”. Heille merkityksellistä oli ”luonnon yhteys”, säiden ja ilmojen vaihtelu. Syklisen luonnon tapahtumat olivat niitä, joista otettiin vaari, joita haluttiin ymmärtää ja jotka kätkettiin mieliin opiksi. Koska ilmojen laatua ei kuitenkaan ollut opittu varmuudella ennakoimaan, varautuminen niukkoihin aikoihin oli välttämätöntä. Annaali päättyy Braskin opettavaiseen katsaukseen maataloudesta ja terveellisistä elintavoista.⁵¹

Vanhatestamentillisen ajan tuntemus tarjosi Braskille loppujen lopuksi pitkän aikaperspektiivin historiaan. Kansat sikisivät, laajenivat ja tuhoutuivat, liittoutuivat laajoiksi valtakunniksi ja hajosivat.⁵² Brask ei nostanut Suomea tai suomalaisia jalustalle; päinvastoin hän esitti useissa

kirjoituksissaan, ettei tilaton väestö yleensä edes kokenut Suomea isänmaakseen, eihän se omistanut kyseisestä maasta palaakaan. Braskin ”Puheissa” on paljon moraalista paatosta, mutta erityisen fennomaanisia ne eivät ole.

Braskin universalistinen ajattelutapa tuotti myös epäsovinnaisia ajatuskokeiluja. Brask oli perillä kristillisistä kirkkokunnista ja jossain määrin muista uskonnoista. Joitakin kertoja hän tarjosi lähetyskäsken sijaan toisenlaista näkemystä uskontojen välisistä suhteista: Jumala on itse suonut kullekin kansalle uskonsa, oppinsa, raamattunsa ja kirjansa, Brask kirjoitti 1891. Pyrikököön kukin siihen, että kelpaisi Jumalalle viimeisellä tuomiolla sen sijaan, että ylenkatsoo ja ”kadottawaisena pitää” toisten uskontoa. Brask jopa rohkeni ehdottaa neuvotteluja jonkinlaisesta uskontojen yhteensovittamisesta tai sulauttamisesta. Mutta sitä ”ei lietäne vielä ajateltukaan”.⁵³ Olisi tarpeen, että kansat ja niiden päämiehet voisivat ratkoa erimielisyyksiä ilman sotaa ja verenvuodatusta. Miksei ihmiskunnalla voisi olla ”sen laista yli oikeuden kokountumisen tapaa, kaikista kansoista; jossa kuulosteltaisiin, mietittäisiin, tuomittaisiin, tutkittaisiin, keskusteltaisiin, ojenneltaisiin, selwitettäisiin, riitaan aikowain kansain riita ja sota syyt; ja niistä päätettäisiin”?⁵⁴

On vaikea selvittää, mistä kaikkialta Brask ajatuksiaan omaksui. Kansainliiton perustaminen liittyi ensimmäisen maailmansodan aiheuttamaan poliittiseen tilanteeseen, mutta rauhanliike otti ensiaskeleitaan jo 1800-luvulla. Brask oli

49. Brask (1904) B175:83, 54, 56–57. SKS KIA.

50. Brask (1904) B175:83, 60, 62, 64. SKS KIA; Kauranen & Virtanen (2010) 58, 65–67.

51. Brask (1904) B175:83, 65–72, 79–80. SKS KIA.

52. Raamatun käytöstä 1700–1800-luvun kansapuheessa ks. Ilkka Liikanen (2003) ’Kansa’, teoksessa *Käsitteet liikkeessä*, Tampere: Vastapaino, 267–268.

53. Vrt. mylläri Menocchion ajatuksiin. Carlo Ginzburg (2007) *Juusto ja madot*. Helsinki: Gaudeamus, 128.

54. Brask (1891) B175:24, 16–20; Brask (s. a.) B175:84, 30; Brask (1891) *Tunnetuista tautiloista* B175:118, 19–20. SKS KIA.

saattanut lukea aiheesta, mutta luova henki osaa toki ”keksiä” myös itse.⁵⁵ Kansanvalistusaate oli Braskin ajattelun ytimessä, ja siihen hän sai yllin kyllin aineksia painetusta sanasta. Olennaista oli, että hän onnistui niveltämään kansanvalistusiideologian osaksi kristillistä maailmankatso- mustaan. Ideologiset painotukset vaihtelivat tekstistä toiseen ja jopa saman tekstin sisällä. Kirjoittaessaan Brask reflektoi omia ajatuksiaan, punnitsi vaihtoehtoja ja pohti luultavasti myös tekstiensä vastaanottoa. Hänen tietomääränsä oli huomattava, mutta vailla koulutusta ja palautetta hän ei kyennyt pukemaan ajatuksiaan ja vaikuttamispyrkimyksiään kirjalliseen muotoon, joka olisi herättänyt vastakaikua.

Pieni ja suuri, yksilöllinen ja kollektiivinen

Sekä Efraim Lindgrenin että Kustaa Braskin annaalien keskeisenä mallina oli virsikirjan Ajantieto, kronologinen luettelo maailman tapahtumista. On kiinnostavaa havaita, että suomalaiset kansanmiehet tukeutuivat 1800-luvun loppupuolella paitsi kristilliseen perinteeseen, myös historiankirjoituksen traditioon, jonka voi jäljittää Antiikin Kreikkaan ja Roomaan saakka.⁵⁶ Molemmat kirjoittajat ammensivat tietoa myös muista painetuista lähteistä, Brask kuitenkin Lindgreniä huomattavasti perusteellisemmin. Lindgrenin annaalissa sekoittuvat ”suuri” ja ”pieni”; aika on pitkälti syklistä, säihin ja vuodentuloihin kiinnittyvää, ja painopiste on paikallises- sa, omaan kokemuspäiriin liittyvässä historiassa, kun taas Braskin historiallinen perspektiivi ulottuu tuhansien vuosien taakse. Erot ovat ilmeisiä myös suhteessa tekstien oletettuun yleisöön. Lindgren kirjoitti lähinnä itselleen; Brask puolestaan etsi laajempia yhteyksiä ja vaikutusmahdollisuuksia sanomalehtien ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kautta.

Vaikka jokaista säilynyttä 1800-luvun kansan- ihmisen tuottamaa tekstiä kohden on täytyntä olla moninkertainen joukko kirjoituksia, jotka ovat kadonneet aikojen saatossa, on pohdittava

kysymystä Lindgrenin ja Braskin edustavuudesta. On totta, että he olivat yhteisöissään poikkeuksellisia, mutta ainutlaatuisina heitä ei voi pitää. Oli muitakin kirjoittajia, jotka omaksuivat Ajantiedosta vuosilukuihin perustuvan esityksen tavan. Arkistoissa ja sanomalehdissä on tekstejä, joiden tekijät pyrkivät hahmottamaan historian linjoja ja paikkaansa historiassa. Monien muiden tavoin Lindgren ja Brask halusivat vaikuttaa omaan ja toisten selviytymiseen maatalousyhteiskunnassa lisäämällä tietoutta menneistä oloista ja opastamalla tarkkaan taloudenpitoon.

Kristinusko ja Raamattu olivat tärkeimpiä tuki- pilareita itseoppineille kirjoittajille, joita oli paitsi herätysliikkeiden piirissä, myös niiden ulkopuolella. Esimerkiksi Braskin ja Lindgrenin ikätoverit, kiertokoulunopettaja Kustaa Roslöf (1831–1898) Eurasta ja torppari Mikko Kekkonen (s. 1830) Paavolasta, hyödynsivät Raamattua ja viittasivat Israelin kansan vaiheisiin kotimaan ajankohtaisia ongelmia pohtiessaan.⁵⁷ Molemmat löysivät Piipiaista perusteluja omalle kansanvalistushalulle. Braskin systemaattisuuden pyrkivä esitys maailmanhistoriasta on kuitenkin ainutlaatuinen, eikä tiedossa ole toista Lindgrenin annaalin tapaista hybridiä, joka alkaa apostoleista ja päättyy omaan elämään. Toisaalta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 1859–1860 järjestämään katovuosien ehkäisemistä käsittelevään kirjoituskilpailuun tuli vastauksia, joissa kirjoittaja aloitti rukouksella ja päätti asia- kirjoituksensa virteen.⁵⁸

55. Rauhanliike ilmaantui sanomalehtikirjoitteluun voimakkaasti 1890-luvun loppupuolelta lähtien. Braskin aiheita koskevat kirjoitukset ovat tätä varhaisempia.

56. Ks. esim. Antero Heikkinen (2009) *Vallan tulkit. Historiallinen ajattelu Euroopassa antiikin päivinä ja varhaiskeskiajalla (n. 500 eKr.–1000 jKr.)*. Helsinki: SKS.

57. Roslöfistä ks. www.kansallisbiografia.fi; Mikkeli Kekkonen kirjoituksia säilytetään SKS:n kirjallisuusarkistossa.

58. Taru Nordlund, *Rajat ja resurssit. Itseoppineet kirjoittajat kielellisillä markkinoilla*. Yleisluento 1800-luvun tutkimuksen kolmannessa vuosikonferenssissa Säätöryhmä, luokka, liike – 1800-luvun rajat ja rajojen ylitykset. Helsinki 27.1.2011.

Efraim Lindgrenin ja Kustaa Braskin kronikat edustavat sekä kollektiivisia että yksilöllisiä historiakäsityksiä. Kollektiivisia ne ovat suhteessaan virsikirjan Ajantietoon, yksilöllisiä ja luovia poiketessaan ratkaisevasti esikuvastaan. Niiden kautta voi nähdä, kuinka kirjoittajat työstivät ”ulkopuolelta” – Ajantieto, Raamattu, historia-kirjat, lehdet – ja paikallisesta suullisesta kult-

tuurista saamiaan aineksia. Tekstit avaavat näkökulmia paitsi rahvaanilmisten historiatietoisuuteen myös kirjallistumisen prosesseihin ruohonjuuritasolla. Kaikessa monitulkintaisuudessaan Lindgren ja Brask olivat sekä yhteisöjensä jäseniä että paikallisen perinteen, uskonnollisten käsitysten ja tieteellisen tiedon ristiriitaisuuksien kanssa kamppailevia yksilöitä.